

УДК 130.2

САМООСВІТА ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ОТРИМАННЯ
ЗНАННЯ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ

О.В. Бурлука, кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Досліджено самоосвітню активність європейського середньовіччя, що в цей період існувала в контексті загальних питань навчання і виховання. Самоосвіта, насамперед, була спрямована на одержання знань про Бога і на виховання почуттів і душі людини. Самоосвіта особистості розглянута як форма передачі соціокультурних зразків, що виробляються традицією, досвідом розвитку цієї епохи і пов'язані із процесами інтеріоризації знання, яке є семантичною реальністю і упорядковується в ціннісно-смислових структурах. Індивідуалізм і психологізм середньовіччя виявився у вивільненні особистості, у прагненні до самопізнання й самовдосконалення, для того щоб наблизитися до Бога. Доведено, що релігійна стратегія була визначальною і мала регулятивний вплив на всі форми соціальної активності людини, тому філософія, наука, право являли собою тільки подальшу розробку абсолютних заповідей християнства. Інтегруюча функція релігійної самоосвітньої діяльності стала однією з основ соціального життя. Зміна соціальної ролі освіти, виникнення інституту вищої освіти, підвищило статус самоосвіти і становлення нових стратегій самоосвіти особистості, диференціація самоосвітніх моделей залежала від статусу особи, характеру праці і виду економічної діяльності. Домінуючою технологією залишалася комунікативна, технологія самоосвітнього читання, як читання рукописних книг, що були доступні тільки для обраних представників прогресивних верств населення і знаті.

Ключові слова: самоосвіта особистості, самоосвітня активність, стратегії самоосвіти, моделі самоосвіти, епоха середньовіччя, знання.

Актуальність проблеми. Сучасне життя людини налаштоване на постійне засвоєння та генерування інформації, вимагає від людини уміння самостійно працювати з інформацією, засвоювати нові знання. Самоосвіта як важливий чинник отримання і поповнення запасу знання, самовдосконалення особистості в професійній і непрофесійній сферах, розвитку соціуму стає індивідуальною і громадською цінністю. Актуальність процесу самоосвіти особистості в сучасному суспільстві обумовлена тенденцією її домінування в системі отримання і оновлення знань, навичок, вмінь. Існує зв'язок між істинністю будь-якого знання і його конкретно-історичним соціальним контекстом. Ідея соціокультурної обумовленості знання важлива як для аналізу механізмів виникнення, функціонування і трансляції знання, так і для виявлення місця і ролі самоосвіти в цьому процесі. Історико-культурний матеріал дає уявлення про процес виникнення самоосвіти і його історичний розвиток, дає можливість проілюструвати суперечливий характер становлення технологій, стратегій самоосвіти особистості і їх трансформацію

залежно від змін, які відбуваються у світовому соціокультурному просторі. Визнання самоосвіти особистості як значущої цінності актуалізує необхідність дослідження самоосвіти особистості як соціокультурного феномену. Тому стає необхідним дослідити історико-культурний контекст чинників детермінації самоосвітньої діяльності.

Ступінь дослідження проблеми. Проблему самоосвіти особистості та організації її самоосвітньої діяльності досліджували багато науковців, таких як А.Я. Айзенберг, В.П. Беспалько, А.К. Громцева, Г.С. Закіров, П.Ф. Каптерев, Б.Ф. Райський, Г.Н. Серіков, І.Н. Калошина, В.О. Корв'яков, І.А. Луконіна, Л.В. Теплих, О.А. Шукліна та багато інших та все ж таки її історичний розвиток в контексті соціокультурної динаміки досліджено не було. Тому автор ставить за мету дослідити розвиток основних технологій, стратегій і моделей самоосвіти в конкретно-історичних типах культур і особливу увагу приділити розгляду самоосвіти особистості в культурі епохи середньовіччя.

Історія розвитку феномена самоосвіти особистості тісно пов'язана з історією культури. Саме тому конкретно-історичні епохи слід розглядати не тільки як суспільно-економічні формації, а і як соціально-культурний феномен. Звертаючись до них, ми не тільки відображаємо конкретний стан епохи, адже в міру власних можливостей реалізуємо свій світ.

Епоха європейського середньовіччя відіграє важливу роль в історії феномена самоосвіти. Самоосвітня активність того періоду спрямована на одержання знань про Бога, на самопізнання й самовдосконалення людини, для того щоб наблизитися до Бога. Мотивація, рушійна сила самоосвіти ґрунтувалися на середньовічній упевненості в раціональності Бога. Оскільки для середньовіччя Бог стосовно людини виступає, як особистість, як чинність, приймає його форму. Він олюднюється разом з людьми й для них. Ця спокійна й довірлива віра, моральне почуття, здоровий глузд роблять людину вільною, віра що вона образом і подобою від свого Творця, і тому від природи мудра й добра. Християнство піднімалося над соціальними, класовими протиріччями, духовна єдність людей досягалася єдиною вірою, об'єднуючою силою став «святий дух» і його носії. Пануючі звичаї, спосіб життя, мислення підкреслювали своє негативне або байдуже відношення до почуттєвого світу, його багатства, радостей і цінностей. Почуттєвий світ розглядався тільки як тимчасовий «притулок людини, у якому християнин усього лише мандрівник, що прагне досягти вічної обителі Бога й шукаючий шлях, як зробити себе гідним того, щоб увійти туди»[1; С. 130]. Родина, як священний релігійний союз виражала ту саму фундаментальну цінність

християнства, навіть організація економіки контролювалася релігією. Тобто, інтегрована частина середньовічної культури була не конгломератом різних реалій, явищ і цінностей. Вона була єдиним цілим, всі частини якого виражали той самий вищий принцип об'єктивної дійсності й значимості: нескінченність, над чуттєвість, над розумність Бога. Бога всюдисущого й всемогутнього, всевидючого, абсолютного, справедливого, прекрасного, творця світу і людини.

Духовна традиція християнства пов'язана з уявленням, відповідно до якого не всі, а лише деякі особливі індивіди є носіями загальної істини буття і тільки їм доступна істина. Людина цієї епохи була повна напружених релігійних шукань, оскільки зароджувалося чернецтво, християнські заповіді осмислювалися й реалізовувалися як норми повсякденного життя. Це був період початку релігійно-моральної самоосвіти.

Самоосвіта особистості як форма передачі соціокультурних зразків, пов'язана з процесами інтеріоризації знання, що тісно пов'язане зі світом суб'єктивних інтенцій і ціннісно-нормативними структурами культури, які складають реальний простір пізнавальної діяльності. У системі культури знання виступає як семантична реальність і упорядковується в ціннісно-сміслових структурах, що виробляються традицією, досвідом розвитку цієї культури. Знання функціонує як реальна складова культурної і історичної життєдіяльності людей. Підключаючись до різних сфер знання, індивід, вибудовує на цій основі своє відношення до різних сфер знання, до себе самого, і на цій основі вибудовує свої стосунки з іншими. Тобто, знання в соціокультурному контексті є практико-перетворюючою основою діяльності індивіда (соціального суб'єкта), тоді самоосвіта особистості як один з видів пізнавальної діяльності виступає як освоєння іншої, невідомої раніше сфери реальності і є не лише освоєнням інформації про неї, але і підключенням до її мови, вибудовуванням стосунків, освоєнням норм і цінностей в ній прийнятих.

Розглядаючи знання як ціннісний феномен, М. Шелер виділяє три його «вищих роди»: знання заради панування, або діяльнісне знання позитивних наук; знання заради освіти, або освітнє знання філософії; знання заради порятунку, або релігійне знання. Вони різняться за соціальними формами, мотивацією, пізнавальними актами, цілями пізнання, зразковими типами особистості, формами історичного руху [6; С. 115]. Самоосвіта особистості в цьому випадку є формою творчої діяльності – наукової, художньої, технічної, релігійної, етичної та ін.

Самоосвіта епохи середньовіччя була викликана прагненням людини пізнати й змінити себе. Внутрішня духовна реальність була для неї важливіше реальності зовнішньої. Зречення від пов'язаних з повсякденним світом задоволень і помислів, що не відповідали моральному ідеалу, це та ціна, що людина повинна була заплатити за знаходження власної особистості, і багато хто тоді до цього прагнув. Самоосвіта цього періоду була способом збереження й зміцнення того зв'язку, що, відповідно до уявлень мислителів тієї епохи, з'єднувала людину з Богом і була гарантією порятунку особистості у світі обмани й тління. Існування цього зв'язку, виявлення його за допомогою самоосвіти залежали від людини, оскільки на місце одноманітної мінливості античного космосу з не підлягаючими зміні законами, приходить новий динамічний всесвіт – всесвіт занепаду, старіння й руйнування, але разом з тим прогресу й духовного сходження – всесвіт, у якому людині відведена активна роль.

Самоосвіта значима, як форма пізнання і тому включена в процеси взаємодії людини з навколишнім природним, соціокультурним або ментальним світом і може служити підставою щодо ухвалення рішень і для визначення стратегії поведінки людини у світі – в життєвих ситуаціях, у сфері комунікації або власне мислення. Самоосвіта характеризується цілеспрямованим пошуком і засвоєнням людиною знань в певних сферах соціального досвіду. Цей аспект знання підкреслюють П. Бергер і Т. Лукман «Знание составляет мотивационную динамику институализированного поведения, оно является реализацией в двойном смысле слова – в смысле объективированной социальной реальности и в смысле непрерывного созидания этой реальности» [2; С. 110 – 111].

Духовне життя раннього середньовіччя в Європі відзначено існуванням і взаємодією двох основних традицій: світської, що спирається на дохристиянські, насамперед, «варварські» погляди, і церковної, що бере початок із Біблії. Складовою частиною цих традицій були уявлення про виховання. Однією з початкових форм самоосвіти є виховання здатності до самостійної роботи, що залишається однією з ефективних форм педагогічно керованого процесу засвоєння знань. У меровінгський час виховання було справою родини, соціальної групи (придворне середовище), почасти церкви. Наприкінці VIII – початку IX століття вчені-клерики, що тяжіли до двору Карла Великого, виступили з обмеженою, але наполегливою програмою релігійно-етичних перетворень, що спиралася на підтримку держави. Мова йшла про виховання всього суспільства в послідовно християнсько-

церковному дусі під керівництвом освіченого духівництва. Ця програма враховувала реальності буття різних соціальних верств, указувала сучасникам способи праведного, богоугодного життя для мирян. У першу чергу вона була звернена до верстви імперської аристократії, поводження якого на чолі з монархом і в суспільному, і в сімейному житті повинно було стати прикладом для всіх світських осіб. Уперше виховання стало справою держави, предметом королівського законодавства (капітулярії й церковного законодавства, санкціонованого королівською владою). Іон Орлеанський і диякон Алкуїн звертаються з моральними наставляннями. Фундаментом їх освіти було вивчення Священного Писання. Багато в чому завдяки Алкуїну двір Карла Великого став центром високої культури, значно перевершивши щодо цього двори всіх колишніх франкських монархів. Законодавство про школи – одна з найважливіших заслуг Карла.

Підготовка досвідчених мирян для адміністративного апарата імперії, прилучення їх до латинської грамоти й інших елементів античної освіченості розглядалося як необхідна основа для головного в розвитку людини – релігійного й морального виховання. Релігійне виховання аристократії було основним. Алкуїн привітає мирян, що читають Писання. У трактаті – «зерцалі» «Про батьків і пороки», адресованому графові Відо, він пише: «Старанне читання очищає душу. Хто хоче завжди бути з Богом, повинен часто молитися й читати. Адже коли ми молимося, то самі говоримо з Богом, коли ж читаємо, то Бог з нами говорить» [5; С. 53].

У теологічно орієнтованій Європі для релігійних мислителів, таких як: Псевдо-Дионісій Ареопагіт, блаженний Августин (354 – 430 р.г.), П'єр Абеляр (1079 – 1142 р.г.), Фома Аквінський (1225 – 1274 р.г.), Мейстер Екхарт (1260 – 1327 р.г.) і ін. було безсумнівним, що знання – від Бога, що не людина опановує знання, а знання опановує людину. Предметом науки є вище благо, тобто пізнання Бога. «Він і ніхто, і саме Буття, Буття всякого буття, Сутність усього суцього, Природа всякої природи. Він є підставою Всесвіту, джерелом Природи, тому що Природа й Всесвіт походить із Його. Оскільки природа є буттям, вона являє собою Його вираження, тому вона і є Бог» [1; С. 130]. П. Абеляр поєднував віру і розум, стверджував, що знання – передусім, результат самостійної роботи, надихав учнів на творчість. Християнський проповідник середньовіччя Іоанн Златоуст (347 – 407 р.г.) незмінно приділяв увагу проблемі виховання й освіти. У багатьох проповідях Златоуста виховання розглядається як найбільше з мистецтв: «Тому що не може бути мистецтва більшого, ніж це. Так, як що може зрівнятися з цим для

того, щоб упорядкувати душу й сформувати розум юнака» [5; С. 34]. Ця переконаність у надзвичайно широких можливостях виховання пов'язана з новим динамічним сприйняттям людини, характерним для монотеїзму, що затверджував як основну істину ідею створення світу.

Твори Златоуста вплинули на культуру Візантії й Давньої Русі. Особливою популярністю користувалися твори зі збірника «Златоструй», «Про марнославство й про те, як повинно батькам виховувати дітей» або в російському варіанті «Про вскормленіє чад» і ін. З погляду історії самоосвіти, значення творів Златоуста в тому, що він вперше послідовно виклав ті принципи й підходи, які характеризували середньовічне відношення до освітнього процесу. Златоуст приділяє увагу, насамперед, вихованню почуттів і души людини, в його творах проявляється індивідуалізм і психологізм середньовіччя. Оскільки вивільнення особистості, прагнення до самопізнання й самовдосконалення, дає можливість морального створення особистості. Ця загостреність особистого сприйняття, глибока незадоволеність сьогоденням, прагнення радикально змінити своє положення у світі сприяють самоосвітній активності особистості. У цьому сенсі його твори унікальні і дійсно є прикладом середньовічної самоосвіти.

У ранньому середньовіччі самоосвіта існувала в контексті загальних питань навчання і виховання. Однак, в результаті дорослішання європейського розуму в суспільстві сформувався високий статус вченості, що вплинуло і на розвиток самоосвітньої діяльності. Самоосвіта ставала неоднорідною і залежала від статусу особи, характеру праці і виду економічної діяльності. Тому у надрах суспільства виникла ідея, що призвела до виникнення перших університетів. Хоча історія їхнього виникнення мрячна, контекст, що визначив їхню долю, цілком очевидний: він був обумовлений розвитком міст Північної Італії. Відродження письмового права саме в тих місцях, де, починаючи з 1075 року, розгорнулися основні події, пов'язане з найбільшою політичною конфронтацією папства й імперії. Факт виникнення моделі університету юридичної спрямованості зіграв важливу роль у широкій консолідації юристів у самих різних державах Західної Європи. Жак Верже, що досліджував цю проблему, зауважує, що об'єднання в університет було гарантією взаємодопомоги студентів, їхнім захистом від утисків з боку місцевих жителів і влади [4; С. 103]. Ключовою подією в цьому зв'язку став сам факт створення університетів у Болоньї (XI століття) і Парижі (XII століття). Незважаючи на наявні між ними розходження, ці університети були самими популярними аж до кінця Середніх століть.

Університет у Болоньї успадкував давні традиції підготовки правознавців де приватні школи права діяли вже із другої половини XI століття. Специфіка Болонського університету в тім, що студенти були люди дорослі, часто зі знатних родин, часом вони вже обіймали ті або інші посади й одержували бенефіції. Вони встановили повний контроль над організацією й ходом занять. Саме вони наймали викладачів, укладаючи з ними щорічні контракти, у яких узгоджувалася сума гонорару, установлювався порядок читання книг з юриспруденції. Тобто, у їхній діяльності з одержання знань домінував фактор самоосвіти.

Паризький університет своїм виникненням зобов'язаний школам, що з'явилися в Парижі наприкінці XI століття. У цей час у Парижі існували традиційні церковні школи, головною серед яких була школа кафедрального собору Нотр-Дам. Неконтрольована чисельність шкіл і безладність навчання в них призвели до їхнього об'єднання в університет чинностями духівництва й муніципальної влади. Церковна влада разом із викладачами розробили вимоги: обов'язкові програми, строгі іспити і одержання гарантій проти безладного створення нових шкіл. Паризький університет був університетом магістрів, тобто федерацією шкіл, у яких магістри, маючи у своєму розпорядженні особисту владу над своїми учнями в рамках окремої школи, за допомогою рад і офіційних осіб колективно управляли всіма студіями, дотримуючись загальних правил навчання й здачі іспитів. Класична модель університету, що виник у лоні церкви, синтезувала цінності грецького, латинського й іудейсько-християнського світу. Вона орієнтувалася на такі цінності, як достоїнство людини, ідеал родини, обов'язок трудитися, національні цінності, на економічне й політичне життя.

Незважаючи на догми, що панували в період середньовіччя, починаючи з XII – XIII ст. європейська наукова й технічна думка розвивається, що було пов'язане з підйомом, що намітився в країнах Європи, продуктивних чинностей, ростом міст і виникненням системи ремісничого виробництва. Динамізм соціального життя ще не став нормою в епоху середньовіччя, тому домінуюча орієнтація на відтворення знання заходить у суперечність із ходом історії. Протиріччя між минулим і сьогоденням, сьогоденням і майбутнім ініціюють ріст самоосвітньої активності.

Висновки. Самоосвітня активність епохи середньовіччя в Європі спрямована на одержання знань про Бога, на самопізнання й самовдосконалення людини, для того, щоб наблизитися до Бога. Саме релігійна освітня й самоосвітня діяльність у цю епоху була однією із самих впливових форм

саморегуляції знання, тому філософія, наука, право являли собою тільки подальшу розробку абсолютних заповідей християнства. Політична організація в її духовній і світській сферах була переважно теократичною й базувалася на релігії. Інтегруюча функція релігійної самоосвітньої діяльності стала однією з основ соціального життя.

Трансформація педагогічної практики, виникнення інституту вищої освіти, формування високого статусу освіченості в суспільстві вплинули на самоосвітню діяльність. Зміна соціальної ролі освіти підвищило статус самоосвіти і становлення нових стратегій самоосвіти особистості. Поглибилася неоднорідність самоосвітньої діяльності, пов'язана із становними й статусними характеристиками її суб'єкта.

Таким чином, релігійна стратегія була визначальною і мала регулятивний вплив на всі форми соціальної активності людини, диференціація самоосвітніх моделей залежала від характеру праці й виду діяльності. Домінуючою технологією залишалася комунікативна, технологія самоосвітнього читання, як читання рукописних книг, що були доступні тільки для обраних представників прогресивних верств населення, знаті. Так, самоосвіта в контексті середньовічної культури створила людину, що прагне до релігійних істин, що осягає божественну мудрість.

Література

1. Бессмертный Ю. Л. Художественный язык средневековья. – М., 1982. – 354 с.
2. Богдавленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1983. – 168 с..
3. Бурлука Е.В. Самообразование личности как социально-педагогическая проблема. Монография – Х.: ЧПИ «Новое слово», 2008. – 180 с.
4. Верже Ж. История средневекового университета //Вестник высшей школы, 1992. – № 1. – С. 98 – 106.
5. Гаспаров М.Л. Памятники средневековой латинской литературы. IV – IX века. – М., 1970. – 320 с.
6. Шелер М. Формы знания и общества //Социологический журнал. – 1996. – 1, 2 – С. 112 – 128.

САМООБРАЗОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ПОЛУЧЕНИЯ ЗНАНИЯ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЕВРОПЕ

Е.В. Бурлука

Исследована самообразовательная активность европейского средневековья, которая в этот период существовала в контексте общих вопросов обучения и воспитания. Самообразование, в первую очередь, было направленное на получение знаний о Боге и на воспитание чувств и души человека. Самообразование личности рассмотрено как форма передачи социокультурных образцов, которые производятся традицией, опытом развития этой эпохи и связаны с процессами интериоризации знания, которое является семантической реальностью и упорядочивается в ценностно-смысловых структурах.

Индивидуализм и психологизм средневековья был представлен в высвобождении личности, в стремлении к самопознанию и самосовершенствованию, для того, чтобы приблизиться к Богу. Доказано, что религиозная стратегия являлась определяющей и имела регулятивное влияние на все формы социальной активности человека, потому философия, наука, право являли собой только дальнейшую разработку абсолютных заповедей христианства. Интегрирующая функция религиозной самообразовательной деятельности стала одной из основ социальной жизни. Смена социальной роли образования, возникновения института высшего образования, повысило статус самообразования и становления новых стратегий самообразования личности, дифференциация самообразовательных моделей зависела от статуса личности, характера труда и вида экономической деятельности. Доминирующей технологией оставалась коммуникативная, технология самообразовательного чтения, как чтения рукописных книг, что была доступна только для избранных представителей прогрессивных слоев населения и знати.

Ключевые слова: самообразование личности, самообразовательная активность, самообразовательная деятельность, стратегии самообразования, модели самообразования, эпоха средневековья, знание.

SELF-EDUCATION OF PERSONALITY IN THE CONTEXT OF RECEIPT OF KNOWLEDGE TO MEDIEVAL EUROPE

E.V. Burluka

Self-education activity that to medieval Europe existed in the context of general questions of studies and education is investigational. A self-education, first of all, was sent to the receipt of knowledge about God and on education of feelings and soul of man. The self-education of personality is considered as a form of transmission of sociocultural standards, that is produced by tradition, experience of development of this epoch and related to the processes of introduction of knowledge that is semantic reality and put in order in valued-semantic structures. Individualism and psychological of middle ages found presentation in freeing of personality, in aspiring to self-knowledge and self-perfection, in order that will get around God. It is well-proven that religious strategy was qualificatory, and had регулятивное influence on all forms of social activity of man, therefore philosophy, science, a right was shown by itself only further development of absolute commandments of christianity. The integrating function of religious self-education activity became one of bases of social life. Changing of social role of education, origin of institute of higher education, promoted status of self-education and becoming of new strategies of self-education of personality, differentiation of self-education models depended on status of man, character of labour and type of economic activity. Dominant technology was remained by communicative, technology of the self-education reading, as reading of the handwritten books, that was accessible only for the select representatives of progressive layers of population and gentlefolks.

Keywords: self-education of personality, self-education activity, strategies of self-education, model of self-education, epoch of middle ages, knowledge.